

ТРУДНОСТИ ПРИ УСВОЯВАНЕТО НА МЪЖКАТА И ЖЕНСКАТА РОЛЯ (ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ)

Венка Кутева, Христо Илиев

В педагогическите среди е прието, че най-подходяща възраст за просвещаване в проблемите на интимността е пубертетът. Така могат да се избегнат рисковете и да се стопират “уличните уроци”, които налагат натуралистични възгледи за сексуалния живот, могат да се подпомогнат процесите на половата идентификация, на усвояване на мъжката и женската роля.

“Тинейджърите” – като самостоятелна група със собствени дрехи и вкусове, се появяват за пръв път по време на Втората световна война и родителите от периода след войната трябва да измислят как да се справят с тях. Сексуалната революция и разпространението на наркотиците през 60-те години създават особено остри проблеми на родителите, чиито деца са в юношеска възраст. Оттогава насам отношенията като че ли се подобряват и разговорите за “бунт”, “пропасть между поколенията” и “криза на идентичността” са по-малко (5, 252).

Какво представлява юношеството? Какво е неговото съдържание и продължителност? Отговорите на подобни въпроси никога не са еднозначни.

3. Фройд смята, че с настъпването на пубертета започват изменения, които трябва да доведат инфантилния сексуален живот до окончателната му нормална форма. Сега съществува нова сексуална цел, за постигането на която взаимодействат всички частични нагони. Тъй като новата сексуална цел определя на двата пола твърде различни функции, сексуалното им развитие поема по съвсем различни пътища. Сексуалното развитие на мъжа е по-последователно, докато при жената се наблюдава дори нещо като закърняване (28, 94).

Според И. Кон преходната възраст като стадий на преминаване от детството към зрелостта има за своя биологична основа половото съзряване, затова често го наричат пубертетен период. Но физическата зрелост и детеродната способност не са достатъчни, за да направят човека възрастен. Преходът от детството към зрелостта в човешкото общество предполага не само физическо съзряване, но и приобщаване към културата, овладяване на

определена система от знания, норми и навици, благодарение на които индивидът може да се труди, да изпълнява обществени функции и да носи произтичащата от тях социална отговорност. По такъв начин съзряването предполага социализация и не може да се осъществи извън и покрай нея. Затова и преходната възраст се възприема вече не само и не толкова като фаза от развитието на организма, колкото като етап от развитието на личността, като процес на преход от зависимото, покровителствувано от възрастните детство, период, в който детето живее по особени правила, установени за него от възрастните, към самостоятелната и отговорна дейност на възрастен човек (17, 6).

Да бъдеш тийнейджър днес е огромна задача. Движен от освобождаваната по време на пубертета енергия, от психологическата необходимост за постигане на независимост и от социалните очаквания за успешна реализация, подрастващият е изложен на страхотен натиск, докато намери пътя си в един нов свят (23, 296).

Проблемът за мъжката и женската идентичност е особено актуален в съвременния свят. В началото на новото хилядолетие, когато учените обръщат гръб на метода “ин витро” и дават приоритет на опитите да бъде клониран човек, когато според някои автори до два века Земята ще се населява от амазонки и слабият пол ще си размени ролята със силния, въпросът за идентичността е много съществен. Постигането на идентичност е усещането, че си цялостен Аз, свързан с другите, но и различен от тях. Загубата на идентичност е синоним на страх, алиенация, смърт. Времето, когато всеки експлицитно или имплицитно търси истината за себе си, е юношеството. То е най-крехката възраст и фаза на дълбока промяна, важна колкото самото раждане. Превръщането на детето във възрастен е не само вълнуващо приключение, но и процес, който изисква много напрежение.

Целта на настоящото изследване е: използвайки теоретичните основи за психичния пол като отправен момент за разбиране на причините, “отключващи” един или друг тип полово самосъзнание и поведение, да посочи влиянието на социалния фактор семейство (като първо и най-близко социално обкръжение) върху постигането на полова идентичност и да открие типични трудности при възприемане на мъжката и женска полова роля.

Задачите, произтичащи от така формулираната цел, са:

1. Да се проучи теоретичната литература и да се очертае състоянието на проблема.

2. Да се посочат и групират трудностите при усвояването на мъжката и женската роля от момчетата и момичетата.

Независимо от честата употреба в различни публикации на термина **полови роли** съществува забележително слаба постоянност в дефиницията на този термин. Най-общо половата роля се определя като “набор от поведения и характеристики, широко разглеждани като: (1) типични за мъжете и жените (половоролеви стереотипи) и (2) желателни за жените и мъжете (половоролеви норми)” (11, 883).

Половите стереотипи се появяват, когато хората използват този набор от поведения като правила и ги прилагат към почти всички жени и мъже. Стереотипите за женственост включват характеристики като ориентираност към дома, топлота, емоционалност, зависимост, по-скоро пасивност, красота. От жените се очаква най-вече да изграждат дома и да бъдат майки. Стереотипите за мъжественост пък включват характеристики, които са свързани с действеността — активност, агресивност, интелигентност, физическа сила, неемоционалност.

Психолозите днес смятат, че за да функционират добре в обществото, хората се нуждаят от положителните характеристики както на маскулинните, така и на феминните стереотипи.

Понятието **полова роля** е глобално по природа, затова Спенс и Хелмрайх предлагат замяна на термина с четири по-отчетливи категории (11, 834):

- полова идентичност (съзнание за собствения непроменяем биологичен пол);
- полова ориентация;
- половоролеви нагласи и поведения;
- личностни характеристики.

Използването на посочените категории е по-подходящо и във връзка с възможното едностранчиво свеждане на половата роля само до нейното измерение като сексуална роля.

Полът на детето още от раждането е от изключително значение. Няма въпрос, който да се задава по-често при раждането от този за пола на детето. Половото назоваване изпълнява важни когнитивни функции.

Категорията **психичен пол** е социалната надстройка на биологичния пол и е “съвкупност от определени потребности, мотиви, ценностни ориентации, характеризиращи представите на човек за себе си като представител на мъжки или женски пол, както и владееенето на специ-

фични способности за поведение, реализиращи тези представи” (12, 39) и още “развитието на психичния пол има конкретен израз в развитието на половото самосъзнание и усвояването на половите стереотипи на общуване” (12, 401).

Половата идентичност според Джон Мъна и Анки Ерхард се определя освен като “единство и постоянство на индивидуалността на човека като мъжка, женска или амбивалентна” (11, 1410) и като чувството, което човек има към мъжествеността и женствеността. Още от раждането детето се третира различно според пола. Тези разлики в отношението оформят базисното възприемане на Аз-а. Хората са постоянно “бомбардирани” с послания как да бъдат подходящо мъжествени или женствени. Най-важна роля в този процес имат родителите. Техните “инструкции” са достатъчно силни, за да надделеят над генетичната и физическа полова принадлежност. Внепълните семейства липсват на подобни “инструкции” (особено от бащата), влече след себе си затруднения при установяване на полова идентичност.

Отрицателните въздействия на непълното семейство върху децата се проявяват в поведенчески затруднения и затруднения в социализацията. Няма идеален модел за мъж, нито за жена така, както няма и идеално семейство.

Развитието на личността решително се определя от първични социални отношения (отношението на родителите към детето, отношенията между родители, отношението на родители към обкръжението, към мирогледа” (20). Примерът, който родителите дават чрез взаимоотношенията си, става мащаб за детето. На тази плоскост се изграждат основополагащите емоционални отношения – доверие, недоверие, изгражда се позитивната или негативната “Аз” концепция. При децата в непълни семейства върху продължителния социогенезис, започнал още с раждането на детето, върху неговата полова идентичност и усвояване на половоролеви модели на общуване се откриват следните групи трудности:

1. Проявяват объркване по отношение на половата си идентичност и могат да възприемат нетипично за тях поведение.
2. Имат ниско самочувствие за самооценка, липсващата самоувереност до незрялост и прекалена зависимост.
3. Потискат агресивността си, а следователно и потребността от утвърждаване на амбициите си.
4. Срещат трудности в поемането на отговорността и признаването на моралните ценности.
5. Имат проблеми по отношение на сексуалността.
6. Могат да развият психологически проблеми, които да се проявят под формата на малолетна престъпност, злоупотреба с алкохол и наркотици.

7. Преждевременно “порастват”, стават родители на себе си, поемат функциите на майки, после на бащи, без да познават правилата, чрез които биха могли да са родители на себе си.

Тези трудности отразяват като огледало последствията от отсъствието на единия родител (по-често бащата). Според изследвания в САЩ и Норвегия на момчета, расли при отсъствието на баща, всички показват системни дефицити на социално, полово, морално или когнитивно равнище (18, 38).

Бащата е този, който помага на детето си да установи вътрешната си структура, да направи прехода от света на семейството към света на голямото общество, без да омаловажава ролята на майката.

Фигурата на майката е винаги стабилна, тя е ясно очертана във всички периоди, епохи и култури, докато тази на бащата не е. Съществуват различни мнения за това какъв трябва да е бащата. Но отсъствието му се разглежда винаги като решаващ фактор за затруднената идентификация на синовете (Г. Корно, Х. Билър, Б. Кочубей и др.). Убедени сме обаче, че неговото отсъствие затруднява не по-малко и дъщерите.

За момичето бащата е привилегирована фигура, първият любим индивид от мъжки пол. Съществуват обаче някои форми на бащино поведение, които правят “присъстващия” баща да липсва и да затруднява израстването на своя син или дъщеря. Тези ситуации също трябва да бъдат поставени към графата затруднения при усвояване половата идентичност на децата.

В тях попада фигурата на **бащата-господар**. Това е ролята, която обществото най-много адмира. Характерно е авторитарното, диктаторско, доминиращо поведение. По принцип тези бащи нямат индивидуалност, нямат личностна идентичност и това е лошо за децата. Средствата, които използват във възпитанието са наказание, съдене, изнудване и те основно са базирани на страха. Децата, възпитавани по този начин, могат да се превърнат в несигурни, затворени в себе си, с повишено чувство за тревожност.

Двойственият баща или **бащата-майка** е несигурен в себе си личност, която копира ролята на майката, контролира непрекъснато всичко, което тя прави, дава инструкции. Това не е този баща, който помага на майката, двойственият баща като чели се отрича от сексуалната си идентичност, но с това въобще не помага на детето да открие своята.

Бащата-грубиян е вулгарен, демонстративен, понякога с асоциално поведение, на каквото учи и децата си. Има нужда непрекъснато да се доказва като мъж. Него също можем да причислим към неуверените в себе си личности. Такива израстват и децата му.

Инфантилният баща е мъжът, който не е успял да порасне и е останал изключително привързан само към един човек, например към майка си.

Нерешаващият баща не поставя граници, не изисква, върви след детето, а не преди него, не налага режим, най-общо смята, че трябва да се следват желанията на детето при всички обстоятелства. Може да се каже, че това е и един неуспял авторитар. Характерни за него са емоционалната незрялост, нестабилност, непрекъснато играене на роли, т.е. липсата на идентичност.

Липсващият баща от една страна е този, който не желае да приеме ролята си на баща. Несигурен в себе си, незрял като личност. От друга страна, възможно е да е този, който не е успял в ролята си на авторитарен родител. Личният живот на такива бащи не е вкъщи. Те смятат, че като си поиграят вечер с детето, това е напълно достатъчно. Но не е. Подобна типология разработва Дайана Баумринд (29) – авторитарни, либерални и авторитетни родители и заключава, че нереалистично високите, както и нереалистично ниските, до степен на липсващи, изисквания към детето, го правят несигурно, зависимо, неспособно да открие себе си.

Според Ги Корно неадекватните бащини грижи налагат тежки фрустрации върху децата. Като обобщени начини на фрустриране той посочва (18, 35):

1. Неоткликването на бащата на потребността на детето към любов и привързаност.
2. Заплахите за изоставяне, използвани за принуждаване и дисциплиниране на детето.
3. Насаждането на чувство за вина у детето. Правят се твърдения, че то е отговорно за болестта или смъртта на единия родител, или за неразбирателството между тях, или за всичко, което не е наред.
4. “Залепване” за детето, т.е. принудата към него набързо да порасне и влезе в ролята на родител.
5. Малтретирането на детето чрез побой. Такива взаимоотношения не помагат на детето да усвои своята роля. Качеството на отношенията баща –

син или изобщо родител – дете е също толкова важно, колкото и самото присъствие (6, 171).

Родителско поведение от посочените по-горе видове води до липса на самоувереност у детето, до незрялост. Човек никога не надраства нуждата си от обич и от грижи. Най-вече децата и юношите. Дълбоката им потребност от любов и от самоутвърждаване може да приеме странни форми като половинчати опити за самоубийство, бягство от дома, задръжки в сексуалността, ориентация към хомосексуално поведение или малолетна престъпност.

На пръв поглед изглежда, че семейството е идеалното място, където могат да бъдат задоволени най-важните потребности на детето, потребност от приемственост и сигурност. Ако единият родител напусне семейството, децата в по-ранна възраст се страхуват, че и другият родител ще си отиде и ще останат сами. Често мислят, че те самите са виновни и са причина за раздорите и разприте между родителите. У тях се изгражда чувството за вина. От това, че трябва постоянно да жонглират между несъвместимите гледни точки на родителите си, те трудно могат да намерят своята собствена позиция. Намират се в “конфликт на лоялността” (9), без да са сигурни с чии чувства да се ориентират без да “предадат” чувствата на другия родител. Стагниращ и фрустриращ фактор, разводът натоварва детето и води до непредвидими последици. Промененият социален статус на семейството не остава в тайна за връстниците, които могат да подложат детето на присмех и унижение. Чувството, че си различен и рухването на родителския авторитет резонира върху поведението на детето.

Особен проблем в това отношение представлява т.нар. недостатъчност на възпитателния авторитет – съвкупност от факти, характеризиращи личността на човек, лишен в детството си от необходимия за възпитание авторитет.

Синдромът на недостатъчния възпитателен авторитет, описан през 1956 г. от Дж. М. Сатър и Х. Лучони, се проявява, когато детето живее в нестабилна, “хаотична”, без правила и принципи среда. Той се характеризира преди всичко със слаб Аз, неспособен да води организиран живот; дълбоко чувство за несигурност (субектът няма ориентири, не знае как да се държи в живота); впечатление за крайна усамотеност, което затруднява или осуетява всяка трайна и дълбоко афективна връзка. Човекът, който проявява този синдром, е потиснат, плах в социалните отношения, затворен в себе си или – по-често

– експанзивен, предизвикателен, агресивен. Състоянието му може да се развие по посока на психична неуравновесеност (24, 180).

Най-страшното обаче е, когато единият родител умре. Все едно дали смъртта е била предшествана от дълга болест или е дошла внезапно, тя засяга много тежко детето или юношата. Смъртта е окончателна и съзнанието, че татко или мама няма да се върнат, е непоносима. Обикновено след подобен случай останалите членове на семейството се сближават още повече. По правило след смъртта на бащата или на майката детето трябва да поеме повече отговорност и задължения. Или има по-малки братя и сестри или другият родител се нуждае от много внимание. Ги Корно отбелязва, че синовете, чиито бащи са починали, не са толкова затруднени в развитието на мъжката идентичност, както синовете на разведените родители: “Независимо от физическото отсъствие на бащите, те показват по-малко трудности в адаптацията, отколкото тези, чиито бащи отсъстват. Изглежда вдовиците имат много положителни спомени за съпрузите си и говорят много за тях. Това помага на синовете да създадат положителен символен образ на бащата, който частично компенсира неговото отсъствие” (18, 41).

Семейството е показател за душевно здраве на детето. Чрез отношенията майка – баща детето изгражда модел на общуване с околните. В семейство с любов и взаимно зачитане и уважение децата имат нормално социално развитие. Неразбирателството, разводите, разделите водят до нараняване на душевността на детето, а неговото страдание може да се прояви в потиснатост или агресивност, в озлобление, в нежелание за интимна връзка или обратно в чести промискуитетни връзки. Нарушението на чувството за пълноценност и идентичност е резултат особено често на ситуацията “непълно семейство”.

Преди да се посочат по-характерни затруднения при момчетата и момичетата, трябва да се отбележи една обща тенденция. Всички родители желаят децата им да станат добри. Това желание е разбираемо, но е и претенция, която крие коварни изненади. Особено за родителите, които са останали сами. Те сякаш прехвърлят собствените си неуспехи в огромното желание децата да станат нещо изключително (за да докажат на неуверените в себе си родители, че са се справили). Често се случва високите очаквания да “смажат” децата, които и без това се лутат, дирейки себе си между присъстващия и отсъстващия родител. Ако те не изпълнят очакванията на своите родители, често разочарованието и упрекът “от теб няма да стане нищо”, разтърсват децата. Подобна фрустрация е непоносима. Ролф Виле (7), изследвайки факторите, водещи до зависимост от наркотици, цитира думите на 18-годишен наркоман за родителите си: “Те бяха за мен винаги на

пиедестала – безгрешни и образцови. Колкото и да се стараех, никога не се доближих до тях. Те винаги ме караха да го усещам”. Това “разболяване” на чувството за малоценност, свързано с липсата на сигурност в себе си, е показателен резултат за негативното влияние на семейството с един родител (разбира се, подобно натоварване на детето с високи стандарти може да се срещне и в семейство с двама родители). И още една често срещана ситуация “разболява” самоувереността на тийнейджърите. Родителите (а по-често останалият сам родител) се измъчват от чувство за ревност. “Досега те са били най-важните личности в живота на децата си, а сега положението е съвсем различно. Повечето подрастващи отказват да прекарват времето си със семейството. То вече не им е достатъчно. Те искат да останат сами или да предприемат нещо с приятели, защото с тях се чувстват по-добре разбрани” (33, 39).

Останалият сам родител дори не осъзнава, че ревнува своето пораснало дете, че зад страха от лоши приятели прозира ревността да пусне детето свободно. В резултат се налага то да води двойствен живот – един за пред родителя, и един “истински”, в своя кръг. Как тогава да намери себе си?! Това е трудна ситуация за родителите, които досега са решавали вместо детето, а сега то иска да решава само. Но не трябва да се забравя колко трудна е такава ситуация за детето. Често децата се нуждаят от родителя по-дълго и по-силно, отколкото са склонни да признаят. Прекалената загриженост или липсата на внимание са обидни за подрастващия и може да разрушат самочувствието му.

Нетьждествеността със себе си, затрудненото изкривено усвояване на мъжката и женската роля при децата в непълните семейства има своите различия при момчета и момичета.

Според авторката на “Аз ставам жена” (33) и “Аз ставам мъж” (34) Силвия Шнайдер, момичетата преживяват пубертета си по-трудно от момчетата. Докато в пубертета момчетата търсят в лицето на бащата (дори когато отсъства) съюзник, равноправен партньор, който да ги признае, момичетата трябва да се отделят от вечно присъстващата майка и да открият собствената си стойност като жени. Освен това между майката и дъщерята се води неосъзната конкурентна борба за любовта на бащата, затова и между двете често възникват крещящи различия в мненията. Когато майката е сама, се опитва често да преодолее това, като застава на едно ниво с дъщеря си и се обявява за нейна най-голяма приятелка (това може да се случи във всяко семейство, но е по-характерно за домовете с един родител. Самотата, чув-

ството за загуба, депресията, карат майката да с държи като равна с дъщерята, да споделя лична, интимна информация, която младото момиче не е готово да понесе. Така майката очаква, че дъщерята автоматично ще прояви разбиране за семейните и женски задължения. За съжаление по този начин тя не улеснява дъщеря си да намери своя собствен път като жена. Подобна размяна на ролите, при които родителят очаква детето да удовлетворява собствените му емоционални нужди, е неоправдана и вредна.

Дъщерята иска майката да се държи като майка, да изглежда като такава. “В пубертета тя сваля майка си от трона на най-добрата, най-умната, най-красивата майка на света, все едно какво е поведението ѝ. Едната причина е, че момичето непрестанно си задава плахия въпрос “И аз ли ще стана като нея ?” Другата е, че дъщерята изсипва върху майка си всички проблеми, с които се сблъсква в пубертета и в училище, че отреагира натиска върху нея (33, 41).

Понякога дъщерите имат ужасното чувство, че майките ги засрамяват пред приятелките им. Момичето желае и трябва да се “откъсне” от майката, за да стане самостоятелна личност и да остане до нея, възприела женската роля.

Отсъствието на бащата като значим от другия пол води до затруднено общуване с противоположния пол. Но често момичетата, лишени от вниманието на бащите си, като че ли реагират точно по обратния начин. Стават твърде словоохотливи, театрални, често съблазнителни. Понякога се смята, че са преждевременно развити и много по-зрели от другите, но с годините това поведение не става по-зряло и постепенно ролята на малките сладки съблазнителки се оказва все по-неприемлива.

Момичето в пубертета е особено уязвима личност. Един от най-дълбоките конфликти е причинен от омразата към родител, служил като модел, но за когото детето по-късно открива, че се опитва да се “измъкне”. Детето чувства, че този родител е имал случайна власт. Имаме предвид случаите, когато бащата напусне семейството (особено ако майката не е силна личност). Дъщерята влиза в ролята на баща за по-малките деца в семейството. Непознавайки обаче правилата на играта “да бъдеш родител на себе си”, момичето може да проектира поетата отговорност в кривото огледало на нестабилната си идентичност и да стигне до крайност, като отхвърли женската и приеме мъжката роля.

В потвърждение на горното е нашето социално “клинично” наблюдение на следния случай. Весела И. е 23-годишно момиче. Познанството ни е от 10 години, когато продължителният развод на родителите ѝ и

годините побой над майка ѝ, я водят до повтаряне на седми клас. В годините на съзряване Весела трябва да “узрее” рано и да с грижи за по-малкия си брат. Баща и я обвинява често: “И ти ще станеш като майка си, ревля!” Оттогава Весела не плаче, не носи никога поли и рокли, ходи с къса момчешка прическа. Не се среща никога с баща си. Постепенно, изпълнявайки ролята на майка и баща за брат си (майката работи на смени, включително и нощна), Весела се “вживява” в ролята на глава на семейството. Тя разпределя финансите, грижи се за домакинството, постоянно упреква майка си, че е инертна. Две интимни връзки има в своя живот, и двете с доста по-възрастни, солидни мъже. Цялата материална или финансова помощ, която получава от тях, тя използва за майка си и братчето си, но вече с досадно натякване, че “вечно се грижи” за тях. Не дружи с връстници, не ходи в младежки компании, не ползва гримове и женски тоалети. В разговор споделя, че “ужасно мрази баща си” и че “съжالياва майка си заради наивността да роди две деца”, че “никога не би могла да създаде тя самата две деца нещастници. Приема приятеля си не толкова с любов, колкото като “житейска необходимост”. Казва, че иска да е като него финансово и материално независима, с добра кариера, решителна и готова да рискува, че “иска да се е родила мъж”.

Липсващият модел на бащин авторитет, а също и на майчин, е надделял над нестабилната юношеска възраст и “пренасочил” Весела към възприемане на мъжката роля.

Когато майката напусне семейството, сривят за момичето е особено голям. Майката е по-постоянната фигура в семейството. Бащата е този, който е по-често навън, а майката олицетворява вътрешното пространство, което има ясно очертани граници. Тази теза има своето потвърждение в експерименталното проучване на Ерик Ериксън (10). Търсейки отговор на въпроса как се различава формирането на женската идентичност по силата на факта, че женският соматичен строеж включва едно вътрешно пространство за носене на поколението, Ериксън изследва над 150 деца между 10 и 12 години в Калифорнийския университет. Чрез интерпретация на игрово поведение, децата “конструират” сцена с играчки върху маса. Първоначално половите различия не са във фокуса на изследователския интерес, но скоро и разбира, че при различния пол пространството се конструира по различен начин: момчетата подчертават вътрешното, а момчетата – външното пространство. Типично за момчешката сцена е интериорът на дома, къщата и майката в нея, докато момчешките сцени са екстериорни. Следователно на посочената възраст (10–12 години) момчетата вече са се идентифицирали

с майката, която е вътре. Затова, когато майката напусне семейството, този факт рефлектира главно върху дъщерите. Те попадат в кризата на интимността, която може да се проектира като нежелание за интимна връзка или честа смяна на интимните партньори, като че ли в хаотичните опити да търси интимност дъщерята търси своята полова идентичност, търси признание, че е жена. Напрежението и социалното налягане върху момичето е по-голямо, ако останалите значими в обкръжението (баба, дядо, баща) отричат поведението на майката и изцяло самата нея.

Все още съществува лъжлива представа за равнището на социалното поведение на подрастващите в резултат на натрупани стари предразсъдъци. Григор Василев посочва, че около 12,32% от подрастващите момчета и 0,37% от момичетата имат полови връзки (6, 186) като в отделни случаи ранното полово общуване води до повърхностни отношения, честа смяна на партньорите, ранно забременяване. “Такива преживявания оставят дълбоки следи в съзнанието на подрастващите за цял живот и определят трайно отношение към интимната връзка. Тези ранни контакти често водят до разочарования, страх, срам, отвращение или обратното – разпуснатост, безсрамие, агресивност, сексуално вманиачаване” (2, 186). Преобладава мнението, че момичетата по-малко се отличават от големите жени и усвояването на половата идентичност у тях е процес по-непрекъснат и по-малко конфликтен, отколкото при момчетата. Стремещът на момчетата да доказват своята мъжка идентичност се проявява в по-голямата стереотипност на тяхното поведение. Агресивността, властността, демонстрирането на независимост, които често се проявяват в поведението на момчетата, отразява тяхната нужда особено ярко да покажат, че са различни от женския пол. По различен начин те усвояват своята роля, различни трудности ги съпътстват по пътя към зрелостта.

Всеки баща желае да има син, да продължи името си, рода си чрез този син. Но да създадеш син и да възпиташ син, който да израсне мъж, са различни неща.

Разглеждайки причините за крехкостта на мъжката идентичност, Ги Корно (18) отбелязва, че ако първото обектно отношение на детето, първата му идентификация е майката, то за да стане мъж, малкото момче трябва да премине от тази първична идентификация с майка си към идентификацията с баща си. Това е един сложен, деликатен и изпълнен с трудности процес, на който са посветени най-широко разпространените ритуали в света – тези на

инициацията за официално отделяне на момчето от майката и новият му статус като мъж.

За да стане момчето мъж, трябва да се идентифицира с майка си и с баща си. “Триъгълникът баща – син – майка трябва да смени диадата майка – син. Ако бащата обаче отсъства, няма пренос на идентификация от майката към бащата и синът остава затворен в идентификацията си с нея (18, 31). Това затруднява адекватното усвояване на мъжката роля от момчетата с отсъстващи бащи (условното разбиране на този термин е същото, както в разглежданите по-горе ситуации на дъщери с отсъстващи бащи).

Подрастващите и от двата пола изживяват дълбоко несъвършенствата в техния външен вид, които са спътници на половото съзряване. Неравномерното развитие на телостроежа на момчетата, неукрепналият мугиращ глас, акнето, нощните полюсии и всички други характерни за пубертета “младежки проблеми” изглеждат още по-трагични на фона на засипващите ни от всяка реклама образи на супер мъже. Момчетата са още по-уязвими, ако в добавка към гореказаното липсва и бащата, като модел, образец на съизмерване и откриване на аз-а.

Първият резултат от това, че бащите не са при синовете си, е страхът на синовете от жените и особено страхът да не бъдат жени. Той се изразява в потискане на цялата чувственост и телесност. Мъжествеността често пъти се определя в негативни термини. Откакто проходи, родителите учат малкото момче, че ако паднат, момчетата не плачат, че ако се ударят пак не трябва да плачат, защото са мъже, че куклите, игрите на “майки и бащи” не са мъжка работа. Момчетата от училищна възраст не позволяват на майките си да ги галят, милват или целуват, защото не е “по мъжки” да показваш чувствата си. Затова често възрастните са шокирани, когато юношите демонстративно отричат собственото си “Аз” като говорят на неприличен, жаргонен език пред момичетата, като оригиналничат, демонстрирайки грубост, сила, показна еротичност и сексуалност. Момчетата са толкова “по-откъснати” от своите емоции, когато не са виждали бащите си или други мъже да изразяват вътрешните си чувства.

Ако не е единствена причина, то отсъствието на бащата и бащиния модел е една от водещите причини, които отвеждат момчето в ада на малолетната престъпност. Малолетните престъпници не са такива по рождение, не идват от друга планета, те са нашите синове, синовете на съседите и приятелите, те са ненамерили себе си млади хора, които са се забъркали с алкохол, проституция, наркотици, хулиганство. Във

всички случаи вътрешният им подтик е да демонстрират силата и желанието да “бъдат” мъже. Дали е добър или лош, решителен или плах, адекватният присъстващ баща показва на сина си какво е да си човек. Ако не е разкрил себе си като личност, ако отсъства от живота на сина си, бащата сякаш го “обрича” да моделира себе си по стереотипни мачо-образи, които включват власт и презрение към слабите и жените, бруталност като форма на себеизява. Такова поведение изразява желание да бъдат в по-силна позиция спрямо жените, но всъщност е по-показателно за страх от жените, отколкото за истинска убеденост в превъзходство. Такова поведение в действителност не означава усвояване на мъжката роля, а е по-скоро фасада на слабост и пасивност.

“Загубата на чувството за идентичност често пъти се изразява и в надменна, снобска враждебност към ролите, които се предлагат като подходящи или желателни в собственото семейство. Всеки аспект от изживяната роля, била тя маскулинност или феминност, може да стане фокус на язвително презрение от младия човек” (10, 225).

Друга трудност, произтичаща от липсата на баща или от лошия модел на отношенията между мъжа и жената, е нежеланието на детето за интимна връзка. “Истинска интимност, която е и противовес, и сливане на идентичности, е възможна само когато формирането на идентичност е напреднало“ (10, 231).

Младежът, който е затруднен в усвояването на своята полова роля, свенливо се отдръпва от междуличностни отношения или се хвърля в безразборни връзки, в които няма истинска интимност. Това води до дълбоко чувство за изолация и дистанция от всички, които изглеждат опасни за собствената същност. Често в основата на всичко това лежи едно доминиращо женско присъствие в домакинството (властна майка, по-големи сестри). “Там, където майките доминират, момчето може да развие чувство за неадекватност, защото научава, че докато може да се справя добре навън (в играта, в училище), то никога няма да е господарят на къщата, на майка си и на по-големите си сестри. Те могат да го накарат да чувства, че е отблъскващо създание” (10, 159).

С оглед на това, за научаване на определен тип поведение особено значение има съвместното влияние на модели от маскулинен и феминен тип. Нуждата от образци-модели се потвърждава от изследванията за влиянието на бащата върху поведението на децата. Според Б. Кочубей (19) момчетата, които израстват без бащи, се адаптират по-трудно в обществото на връстниците, а в по-късна възраст са склонни към

извършване на асоциални постъпки. По данни на същия автор бащата в семейството по своеобразен начин формира и самооценката на момчето. В проведено анкетно проучване с юноши, които имат високо и ниско равнище на самооценка, на въпроса “Смятате ли, че приличате на своя баща?”, първите отговарят положително, а вторите отрицателно. Кочубей описва и наблюдения върху поведението на две групи момичета първата група поради смъртта на бащата са били лишени от неговото физическо и психическо присъствие в семейството, а втората група са лишени от физическото присъствие на бащата поради развод. Първата група, които са лишени от контакти с бащата, са склонни да изпитват страх пред непознат мъж, а втората група момичета търсят активно такива контакти.

Тези примери провергават схващането, че ако е достатъчно материално обезпечена, жената може да даде много повече на детето. Детето има нужда от двама родители, от два противоположни модела на личностни качества – маскулинен и феминен, за да усвои определено поведение, съобразно своята полова принадлежност. Всеки родител очаква и иска да бъде образец за детето от своя пол. Той е заинтересован да посвети детето си в “магията” на своето собствено половеоролево поведение, поради което бащите отделят повече внимание на синовете, а майките – на момичетата.

Синът ще научи как се рита топка, как се поставя стръв, как се прави примка, как се подарява цвете на жена единствено от своя баща. Увереният в себе си родител е склонен да се доверява на детето от своя пол, докато родителят с понижено самочувствие (особено разведеният) изпитва тревога и се опасява от бъдещи неблагоприятия на детето. Така липсата на единия родител (по-често бащата) и тревожността на другия (по-често майката) могат да затормозят половата типизация на детето.

Според И. В. Романов (21, 39) изследванията на възрастовата динамика в половата идентичност показват, че “има две кризи в нейното развитие като първата е между 3 и 5 години, а втората във възрастта на подрастващите”. В тази възраст, между 12 и 16 години, както пише Гр. Василев, детето е нито възрастен, нито дете. “Претенциите за значимост в кръга на своето обкръжение и желанието “да дели мегдан” с възрастните, са много силно изразени. Сега се формира самооценката за собствения “имидж” – важен двигател в човешкото развитие и регулатор на взаимоотношенията с другите” (6, 143). В този период на криза в усвояването на половата идентичност момчетата в непълни семейства, и особено момчетата без присъстващи бащи, освен страхът “да не бъдат жени”, могат да развият неадекватно половео самосъзнание. То се изразява в ориентация към хомосексуално поведение.

Преди да се спрем на това, трябва да се направят някои бележки. Според д-р Еторе Роси (25, 881) различаваме хомосексуалност по време на развитие (което е често преходна фаза при еднакви по възраст момчета в пубертета), псевдохомосексуалност, при която няма истинска наклонност към същия пол, а причините са психосоциални, хомосексуалност вследствие на фрустрация (отнасяща се до невротични смущения при връзка с женски пол) и истинска хомосексуалност (вследствие на влечение, което е вариант на развитие на личността). Широко известните “Доклади на Кинси” от 50-те години в САЩ доказват и включват хомосексуалността в нормалното сексуално поведение. Ги Корно цитира френската психоаналитичка Анет Фрежавий, според която за първоначалното формиране на полова идентичност на момчето е необходима взаимна идеализация между баща и син, наречена “първична хомосексуалност” (18, 47). Много момчета се обръщат към хомосексуалното поведение, защото са били неспособни да открият собствената си чувствителност, отразена в бащите им, не са открили сходството, което е в основата на цялата идентификация.

“Хомосексуалността при мъжете е потребност от здраво вкореняване в онова, което е сходно на собственото “Аз”. Тя изразява безсъзнателното търсене на бащата и мъжката идентичност” (18, 47).

Много момчета-юноши са особено уязвими в този период и когато бащата отсъства и няма адекватни родителски заместители, хомосексуалността може да се превърне в убежище. Клиничните наблюдения на Ги Корно го довеждат до извода, че един отсъстващ баща плюс една “трудна” майка могат да накарат юношата да се чувства засрамен от своето тяло и тези чувства да стават по-силни във времето. Когато на момчето липсват физическото и емоционално присъствие на бащата, не е учудващо, че ще се опита “да преоткрие” себе си чрез физическо изследване на мъжкото тяло. Някои неща могат да се научат само от хората от същия пол. Малко вероятно е момичето, което се опитва за пръв път да си постави грим, да помоли за помощ мъж. Същото важи и при малките момчета, които непрестанно се съизмерват едно с друго, дори сравняват размерите на пениса си. Това е задължителна стъпка в мъжкото развитие, както и първото избръсване на мъха над горната устна. То “превърща” в очите на другите момчето в мъж и се научава само от мъже. (Особено болезнена за крехката, уязвима личност на тийнейджъра е негативната характеристика “Още ходиш небръснат, не ми давай ум!”.) И когато бащата присъства ефективно, подпомага младия юноша да преживява и възприема собственото си неоформено

още тяло като нещо красиво, достойно, нещо, което е сходно с идеала за мъжественост. “Мнозинството от хомосексуалистите са имали ужасни преживявания с бащите си и именно чрез секса издигат правото си да обичат мъжкото тяло, започвайки от своето. Това несъмнено обяснява защо много хомосексуални мъже тренират често във фитнес-центрове – те безсъзнателно започват от точката, в която нещо се е объркало. Когато някой не се чувства добре по отношение на себе си, променя нещо – прическа, дрехи, дори пластична хирургия. По същия начин младият мъж често “става” хомосексуалист, за да бъде намиран за красив, желан, обгърнат с внимание” (18, 109).

Неадекватното полово самосъзнание може да бъде разгледано и от друг ъгъл. Често се случва момчетата с разделени или разведени родители да са свидетели на сцени с насилие между родителите, да са виждали майките пребити от бащите. Как могат да уважават собствения си пол, след като са свидетели на подобни сцени? Синът не само ще презира бащата, но ще се опита да не му прилича, какъвто и да е. Такъв син приема ролята на “пазител” на майката и тази засилваща се с годините връзка, може да го отдалечи от нормалната сексуална ориентация. Защитата на майката води до конфронтация с бащата. Такива преживявания затрудняват идентификацията с мъжкото и го правят особено чувствителен към проблемите на жените. Но подобен “феминизъм” не е дълбоко осъзнат, а е по-скоро опит да се получава постоянно благоразположението на жените, от които всъщност се страхува и с които не търси изобщо интимна връзка.

Другият изход от ситуацията да бъдеш свидетел на бащината бруталност и първично демонстриране на груба сила, е засилващото се с течение на годините убеждение, че мъжете могат да бъдат единствено брутални. Този “бащин комплекс” оцветява целия емоционален живот в негативни краски и прави младия човек недоверчив към всички форми на емоционална привързаност. Юношеските проблеми в отношенията с бащата оставят отпечатък на нараненото чувство за мъжественост. Следват трудности при поставяне на целите, вземането на решение кое е по-добро и кое зло, идентифицирането със собствените потребности. Объркват се сексуалните апетити и простата необходимост от привързаност. “Някои момчета ще се опитат да “се структурират” с постоянни физически упражнения и тренировки, за да компенсират вътрешната неизграденост чрез външно изграждане на мъжествено тяло. Типовете “а ла Дон Жуан” или “г-н Доброто Момче” имат различни акценти на външното структуриране, но същината е една – да

преодолеят вътрешната неизграденост вследствие липсата на баща” (18, 61). Следователно липсата на потвърждение от бащата на техния статус като мъже създава несигурност по отношение на половата им идентичност. Тя ги кара постоянно да търсят “огледала” за своята мъжественост в очите на другите.

Неразрешените с развода конфликти между партньорите водят до тежки психични смущения. Наред с психологическото обременяване, голям дял имат и икономическите проблеми на майката, останала сама с децата. В конфликта между партньорите няма формулировки, които да гарантират, че детето ще остане ненаранено. Често майката, при която остават децата, е изискващ човек с “велики” амбиции за децата си. Особено е положението на големия син, който става глава на семейството. Такива майки обичат отчаяно и натрапливо. Товарят децата си с усложнени оплаквания, особено от бащите им, сякаш искат децата да оправдаят съществуването на майката чрез своето собствено съществуване. Майката сякаш прехвърля върху длъжния да порасне бързо син всички мечти, които е имала за себе си, и в които не е намирал място бащата на този син. Същевременно е много ревнива към всеки признак, че синът може да се идентифицира предимно с бащата. Юношата се оказва в капана на желанието да угоди на майка си и да осъществи нейните амбиции. Детството свършва набързо, защото детето трябва да бъде “героят” на майка си, добрият син, който никога няма да я отхвърли или нарани. Дълбоко в себе си синът страда от ужасното чувство за вина по отношение на баща си, чувства, че го е предал, като е отговорил на идеализираните проекции на майка си. Изместил бащата в очите на майка си, облечен” в неговата роля, без да е имал възможност да се идентифицира с мъжката роля, синът се оказва без своя индивидуалност и в конфликт със себе си. Ги Корно посочва, че “черната дупка, оставена от отсъствието на бащата, обикновено се запълва с негодувание, вина, идеализации и недоверие. Да имаш майка, която е доминираща, свръхпредпазваща, потискаща, почти неизбежно посочва, че бащата е отсъствал” (18, 32). Непрекъснатата връзка майка-син се оказва “окови” за сина.

И. В. Романов (21) определя пет основни типа полова идентичност. Според него петият тип инфантилна полова идентичност съществува само в рамките на емоционалната сфера и само при момчетата. Наблюденията му показват, че момчета с такъв тип полова идентичност изпитват по-голяма нужда от емоционална топлина, привързаност и

чувство за принадлежност, отколкото болшинството момчета в юношеска възраст. И. Романов прави предположението, че даденият тип идентичност се явява отражение на съществуващата инфантилна симбиотична връзка майка – дете. Р. Столър (11, 1410) обяснява етимологията на транссексуализма (крайната форма на объркване на пола) като следствие от екстремна и продължителна симбиоза с майката. Това кара момчето да прави все повече опити да изглежда и действа женствено, другите момчета започват да го отбягват и по този начин засилват желанието му да не се идентифицира с мъжкото начало.

Друг показателен резултат за психосоциалното налягане, на което са изложени децата в непълни семейства и който води до затруднение в усвояването на съответните полови стереотипи, е слабата способност за натоварване при конфликт и стресови ситуации, невъзможността да понасят фрустрации за по-дълъг период.

“Изгубените синове” на Ги Корно са “уплашени” от интимността, защото са принуждавани да потискат естествената агресия, която е вътрешната сила на мъжете.

“Присъствието на бащата осигурява на сина достъп до нея. Когато той отсъства, синът не може да прониква във вътрешно присъщите импулси на своя пол. Майката често изисква от сина си (същото се отнася и за дъщерите) да бъде любезен, да не повишава тон, да не затръшва вратата, да потиска гнева си. Пасивно-агресивното поведение се среща често и според д-р Кембъл Рос вината е в родителите, които не разбират гнева и не знаят как да се справят с него. Те смятат, че проявяването му е лошо и вредно и трябва да се изкорени от детето” (22, 75).

И ако при малките деца пасивно-агресивното поведение е опасно, то при тийнейджърите е катастрофално. Резултатите са поправителни изпити, наркотици, престъпления, и дори самоубийства. Забраната на родителите да бъде изразяван гневът, естествената агресия осуетява физическата спонтанност на детето. У сина тя се променя постепенно във враждебност към жените и невъзможна интимност, а у момичетата в занижаване на самочувствието и склонност да търпи върху себе си потискане и агресия до криворазбраното традиционно схващане, че момичето, жената трябва търпи всичко.

Зад фасадата на привидно “добро” държание, наложено от родителя и “вкоренено” в идентичността на сина (особено, когато няма бащин модел за съизмерване), се намират винаги скрити пороци. “Доброто момче” живее винаги под внимателния поглед на родителите, дори когато вече ги няма.

Придобита е стратегията да притиска всеки бунт или агресия като начин за избягване на наказанието или лишаването от родителска любов. Но почти винаги има някоя дребна слабост, за чието скриване полага неимоверни усилия.

Синът на учителка (разведена от много време) е добро, много тихо момче, което никога не повишава тон на майка си, не оспорва нейните решения с кого да излиза, какво да учи, къде да учи. Тийнейджър за пример! В уикендите е с баща си (който живее в съседния град, също е учител и не е създал друго семейство, грижещ се за майка си), Тихомир е най-любезният, внимателен син и внук. Майката се хвали с интелигентността на детето, което според нея никога не проявявало детски капризи и неизпълними желания. Шокът за всички е голям, когато от детска педагогическа стая В. Търново се обаждат, че има проблеми с Тихомир. Зад неизвестния “хулиган”, който в продължение на месеци е тормозил самотни стари жени, чупейки с прашка стъклата на прозорците им, късайки некролозите на вратите им, газейки градинките с цветя пред домовете им и други дребни хулигански прояви, се крие винаги изрядният, непротиворечащ никому Тихомир.

Юношеството е време на изпитание дори и без усложнената обстановка на непълно семейство. Тревожността на останалия сам родител проваля детската автономност, както вече във фазата на латентност, така и в юношеския преход. Несигурността и трудностите в изграждането на идентичност са най-честите причини за самоубийствата на юношите. За тази възрастова група самоубийството днес изглежда водеща причина за смъртта с изключение на автомобилните катастрофи. За Франция например статистиката показва драматична насока. Действителният брой на самоубийствата при младите хора се е увеличил на 12 500 през 1985 г. в сравнение с 8300 през 1975 г. Канадската провинция Квебек държи първото място в света по самоубийства на младежи между 18 и 25 години. Във възрастовата група преди постъпване в университет, един на всеки 12 колежани признава, че е правил опит за самоубийство. Успешните опити са два пъти по чести при мъжете, отколкото при жените (18, 125).

Случва се юношите да са самотни и неразбрани, дори когато наблизо има други хора. В този период от развитието си те за пръв път в живота си се възприемат като отделно, независимо същество, стават много чувствителни към победите и пораженията. Чувството за изоставеност, за предателство от страна на отишлия си родител или от страна на нежелаещия да разбере родител, могат да преминат в силно отчаяние. Понякога несъзнателно

оставащият родител “изнудва” детето, юношата, чрез чувството му за вина (“Ако ме обичаш, няма да направиш това!” или “Ако не си на моя страна, ще се поболея от мъка” и др.).

Тийнейджърът остава все по-объркан и тъжен. Смъртта му се струва по-добрият изход. Но “много младежи, които мислят за самоубийство, вероятно изобщо не искат да умрат, а само да намерят пътя към живота, искат само да заживеят по-различно” (33, 25). Тази криза е обикновено крайната точка на продължителното страдание, започнало още в детството, смесица от обида, раздяла, загуба, насилие, невъзможност “да откриеш” себе си. Голямо значение има “багажът”, който младежът е донесъл от детството си. Всеки опит за посегателство върху живота е вик за помощ, за обич, за по-добро общуване и разбиране. Това е най-радикалното действие, което едно човешко същество може да предприеме, за да избяга от болката на живота и да победи абсурдите на съществуването.

На фона на направения преглед върху трудностите при усвояване на половата идентичност може да се резюмира, че в семейството днес юношите са подложени на повече трудности в намиране на себе си и “научаване” на своята женска или мъжка роля. Неприсъстващият баща или по-точно неадекватният баща се характеризира с физическото или психологическото си отсъствие, с тиранията или алкохолизма, с безгръбначната си личност, която е извела напред доминиращата, властна личност на майката. Такъв родител (баща или майка) не е в състояние да задейства генетичната и психична програма “Как да станеш мъж” или “Как да станеш жена”. Осигуреният от такъв родител модел се е оказал непълен и следователно той не е иницирал детето си. Синът пък се е идентифицирал предимно с женското и е потиснал своята мъжественост, отхвърлил е традиционните мъжки ценности.

Трябва да се спомене и направеният от К. Дж. Шау извод, че днес “много повече момичета отколкото момчета показват предпочитания към аспекти на ролята на противоположния пол. Едно от обясненията на тази полова асиметрия е, че маскулинните характеристики се смятат за много по-полезни и желателни за обществото като цяло. Жените изглежда не са толкова сурово наказвани за отклоняване от своята женска традиционна полова роля, както мъжете. Това потвърждава по-високия статус на мъжката роля. Мъжете, които примаат междуполови характеристики, се конфронтират както със статусни очаквания, така и с роли предписания” (11, 834).

Тенденцията за заимстване на нетипични за традиционните характеристики на пола особености от другия пол е отчетливо подчертана при подрастващите. Например носенето на обеци, дълги коси, изрусяване на косата от момчета или обратно – мъжките, много къси коси при момичетата, грубите войнишки обувки, татуировки и др. Сам по себе си този факт показва, че подрастващите създават свой модел на половия стереотип, който не повтаря напълно половия стереотип на подрастващите от близкото минало. Посочените примери не са правило за всички подрастващи, но не са и изключения, а по-скоро са свидетелство за мобилността на характеристиките на половите стереотипи. Тези възможности за “заимстване” на типични за другия пол характеристики трябва да се различават от посочените по-горе трудности при усвояване на мъжката и женската роля от деца в семейства.

В заключение ще обобщим, че половите роли са набор от атрибути, включително нагласи, личностни черти и поведения, които културата дефинира като подходящи за даден пол.

Тъй като понятието полова роля е твърде глобално по природа, се използват някои по-отчетливи категории: полова идентичност (съзнание за собствения непроменяем биологичен пол) или психичен пол, полова ориентация, поворолеви нагласи, норми и поведения. Половата идентичност е важен фактор в преработката на информацията за себе си и за другите.

Възрастта влияе върху изчистването на представите за мъжествеността и женствеността. Тя се променя с годините. Пубертетът особено държи на диференцирането на мъжкото и женското. Картината на съотнасяне на собствената идентичност с тази на родител от съответния женски пол, дава отговор и потвърждава нашата хипотеза, че липсващият баща оставя сина си без модел за идентифициране. Конкретното изразяване на половите стереотипи в реални взаимоотношения, налага изводът, че нарушенията в сферата на общуване с родителите, нарушената микросреда на семейството резултира в развитието на адекватна за възрастта цялостност на половото самосъзнание.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Агеев, В. С.* Психологические и социальные функции поворолевых стереотипов. – Вопросы психологии, 1987, № 2.

2. *Адлер, А.* Индивидуална психология (практика и теория), II част, ИК “Алегро”.
3. *Адлер, А.* Смишълът на живота. Въведение в индивидуалната психология. С., ИК “Европа”.
4. *Андреев, М.* Общество и образование. С., Унив. изд. “Св. Кл. Охридски”, 1998.
5. *Аргайл, М., М. Хендерсън.* Анатомия на човешките отношения. С., Наука и изкуство, 1989.
6. *Василев, Гр.* Технологии на социалните и социално-педагогическите дейности. Благоевград, 1998.
7. *Виле, Р.* Пристрастеност и дрога. С., 1998.
8. *Долто, Фр.* Тийнейджърите. Най-после отговор на вашите въпроси. С., 1995.
9. *Дю Боа, Р.* Детските страхове. С., 1998.
10. *Ериксън, Е.* Идентичност: младост и криза. С., 1996.
11. Енциклопедия по психология (под редакцията на Р. Дж. Корсини). С., 1998.
12. *Илиева, Г.* Психичен пол и полова социализация. С., 2000.
13. *Йончев, В.* Семейството и душевното здраве на детето. С., 1996.
14. *Колева, И.* Искам да съм като мама, искам да съм като татко. С., 1995.
15. *Коломинский, Я., М. Мелтас.* Ролевая дифференциация пола у дошкольников. – Вопросы психологии, 1985, № 3.
16. *Кон, И.* Въведение в сексологията. С., Български художник, 1990.
17. *Кон, И. С.* Психология на средношколеца. С., Народна просвета, 1985.
18. *Корно, Ги.* Отсъстващи бащи, изгубени синове. С., 1998.
19. *Кочубей, Б.* Мужчина и ребенок. – Педагогика и психология, 1990, № 7.
20. *Песешикиан, Н.* Позитивна фамилна терапия. Варна, 1999.
21. *Романов, В.* Особенности половой идентичности подростков. – Вопросы психологии, 1997, № 4.
22. *Рос, К.* Тийнейджърът. Как да го обичаме истински. С., 1996.
23. *Сатур, В.* Новото човекотворчество. С., Отворено общество, 1997.
24. *Силами, Н.* Речник по психология. Плевен., ЕА, 1996.
25. *Силгиджиян, Х.* Личността на юношата. Самоосъзнаване, автономия, личностни цели. С., Наука и изкуство, 1978.

26. *Силгиджиян – Георгиева, Х.* Аз – концепция и психосоциална идентичност. С., Унив. изд. “Св. Кл. Охридски”, 1998.
27. Учебник по педиатрия. С., 1993.
28. *Фройд, З.* Психология на сексуалността. С., Хр. Ботев, 1991.
29. *Фройд, З.* Детската душа. С., Евразия, 1993.
30. *Фром, Е.* Бягство от свободата. С., Хр. Ботев, 1992.
31. *Фром, Е.* Да имаш или да бъдеш. С., Кибеа, 1996.
32. *Фром, Е.* Изкуството да обичаш. С., Хр. Ботев, 1992.
33. *Шнайдер, С.* Аз ставам жена. С., 1998.
34. *Шнайдер, С.* Аз ставам мъж. С., 1998.
35. *Юферова, Т.* Образы мужчины и женщин в сознании подростков. – Вопросы психологии, 1985, № 3.

ТРУДНОСТИ ПРИ УСВОЯВАНЕ НА МЪЖКАТА И ЖЕНСКАТА РОЛЯ (ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ)

ВЕНКА КУТЕВА, ХРИСТО ИЛИЕВ

Резюме

Целта на изследването е да посочи влиянието на социалния фактор семейство, като първо и най-близко социално обкръжение, върху постигането на полова идентичност и да открие типични трудности при възприемане на мъжката и женската полова роля.

Изясняват се термините полова роля, психичен пол, полова идентичност.

Анализират се трудностите при усвояване на мъжката и женската роля от децата в семейството.

DIFFICULTIES IN ACQUIRING OF MALE AND FEMAL ROLE
(THEORETIKAL ASPECTS)

VENKA KUTEVA, HRISTO ILIEV

Summary

The aim of this research is to show the influence of the social factor “family”, as it is the first and closest social surrounding, on the attaining of sexual identity. Another aim is to find out the difficulties in perceiving of the male and femal sexual role.

The research explains the terms “sexual role”, “psychic sex” and “sexual identity”. The difficulties in acquiring of the male and female role in the family by the children are analyzed.